

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

УДК 371.134

Тетяна Бондаренко

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ, СТРУКТУРИ ТА ЕТАПІВ ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЇ

У статті досліджуються теоретичні підходи до визначення змісту та структури методичної компетентності майбутніх вчителів біології. Методична компетентність вчителя розглядається як інтегративна якість, яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний компоненти, кожен з яких характеризується відповідними показниками. Виділяються рівні сформованості методичної компетентності майбутнього вчителя біології.

Ключові слова: професійна компетентність, методична компетентність, вчитель біології.

На сучасному етапі розвитку вищої педагогічної освіти виникла потреба у підготовці компетентного педагога, здатного не лише адаптуватися до постійних нововведень у навчально-виховний процес, але й удосконалювати їх, творчо підходити до розробки власних методик навчання та виховання.

У сучасній теорії і практиці вищої педагогічної освіти накопичено значний досвід, який охоплює багато аспектів професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів. Зокрема, упровадженню компетентнісного підходу до змісту професійної діяльності присвячені наукові праці В. Болотова, В. Бондаря, І. Зимньої, Я. Кодлюк, О. Овчарук, О. Олейнікової, О. Садівник, Л. Сень, А. Хуторського та інших.

Професійна компетентність педагога передбачає наявність професійних знань, умінь і навичок, забезпечення мобільності та поповнення професійних особистісних знань, гнучкості під час застосування методів теоретичної та способів практичної діяльності, критичності мислення, саморефлексії, прагнення до безперервного професійного зростання. У її структурі важлива роль належить методичній компетентності.

Проте у педагогічній теорії і практиці склалася ситуація, яка характеризується низкою суперечностей: між об'єктивно зумовленою необхідністю теоретичного осмислення змістовних, організаційно-педагогічних і процесуально-дієвих засобів розвитку методичної компетентності вчителів і слабкою науково-теоретичною розробленістю

даного питання; між складним характером процесу розвитку методичної компетентності вчителів і неопрацьованістю науково-методичного забезпечення здійснення даного процесу в умовах вищої школи. Визначення ефективних шляхів формування методичної компетентності майбутнього вчителя біології значною мірою залежить від визначення змісту, структури та рівнів розвитку цієї інтегративної якості педагога. Саме цей аспект і потребує подальшого детального вивчення.

Сьогодні у науково-методичній літературі відсутня єдність у трактуванні поняття «методична компетентність». В окремих сучасних наукових дослідженнях висвітлюються такі поняття як методичне мислення (О. Гончарук, Н. Кузовлева, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська); методична рефлексія (О. Анісімов, Н. Посталюк). Вивченням проблеми формування науково-методичної компетентності, методичної підготовки педагогів займалися дослідники С. Азарішвілі, К. Везетіу, Т. Гущина, Т. Загривна, І. Ковальова, А. Майєр, Т. Кочарян, Ю. Присяжнюк, Т. Шамова і багато інших.

Проте недостатньо вивченими залишається низка питань, пов'язаних із специфікою змісту і структури методичної компетентності, механізму, рушійних сил, умов, методів і засобів її розвитку в процесі підготовки майбутніх вчителів біології.

Мета статті: проаналізувати і визначити ефективні наукові підходи до визначення змісту, структури та етапів формування методичної компетентності майбутніх вчителів біології.

Методична компетентність вчителя є важливим елементом його професійної компетентності. Зокрема Н. Кузьміна виділяє її серед чотирьох інших – спеціально-педагогічної, соціальної, диференціально-психологічної, аутопсихологічної. Методична компетентність, на думку дослідниці, охоплює галузь способів формування знань та умінь в учнів [4].

Аналізуючи наукові дослідження комплексів професійних компетентностей вчителів-предметників (Н. Артеменко, М. Гризлова, Т. Руденко, Т. Сясіна), О. Ігна звертає увагу на той факт, що в якості синонімічних стосовно «методичної компетентності» застосовуються такі поняття як «дидактико-методична компетентність», «науково-методична компетентність», «інформаційно-методична компетентність» [3, с. 91], що свідчить про відсутність єдності у трактуванні понять. Підтвердженням цьому є визначення поняття «науково-методична компетентність», яке формулює К. Везетіу і трактує його як систему педагогічних, психологічних, предметних знань та професійно-педагогічних умінь, які базуються на знаннях дидактичних методів [2].

На нашу думку поняття «методична компетентність вчителя» доцільно розглядати як сукупність методичних знань, операційно-методичних умінь та навичок, а також технологічної готовності професійно застосовувати у навчальному процесі сучасні навчальні

технології, методики і прийоми, адаптуючи їх до різних педагогічних ситуацій.

Розглядаючи структуру методичної компетентності вчителя найбільш узагальнено, в її складі можна виділити такі компоненти: пізнавальний (когнітивний), особистісний, діяльнісний і ін. [1]. Проте сьогодні не визначено єдиних критеріїв, які характеризують означені компоненти. Зокрема А. Притуло до пізнавального компоненту включає низку умінь: аналітико-синтетичні (уміння аналізувати програмно-методичні документи, виявляти методичні проблеми і визначати шляхи їх рішення, уміння класифікувати, систематизувати методичні знання); прогностичні (уміння прогнозувати ефективність вибраних засобів, форм, методів і прийомів, уміння застосовувати методичні знання, уміння, навички в нових умовах); конструктивно-проектувальні (уміння конструювати і вибудовувати процес навчання, відбирати зміст і форми проведення занять, підбирати методики, методи і прийоми, уміння планувати методичну діяльність) [6].

Особистісний компонент методичної компетентності А. Притуло пов'язує із психологічною стороною особистості педагога, а саме – з комунікативними, перцептивними умінями та рефлексією, а до діялісного компонента відносить накопичені професійні знання, уміння актуалізувати їх в потрібний момент і використовувати в процесі реалізації своїх професійних функцій. Також він передбачає оволодіння педагогом дослідницькими і творчими умінями [6].

На нашу думку, до структури методичної компетентності, як інтегративної якості педагога, варто віднести когнітивний, емоційно-ціннісний та діялісно-практичний компоненти. Враховуючи вищесказане, можна визначити структуру методичної компетентності учителя біології. Зокрема серед показників розвитку когнітивного компонента доцільно виділити:

– знання мети, завдань і змісту шкільної біологічної освіти на сучасному етапі розвитку національної школи; структури та змісту чинних навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників з біології; методів біологічних і педагогічних досліджень та технологій організації сучасного навчально-виховного процесу з біології; методики контрольної-оцінювальної діяльності; шляхів реалізації завдань з виховання особистості школяра в процесі навчальної, позаурочної та позакласної роботи з біології; специфіки відповідної матеріальної бази навчання та особливостей її використання у навчально-виховному процесі з біології;

– розуміння шляхів дотримання основних принципів навчання (науковості, доступності, генералізації навчального матеріалу, індивідуально-диференційованого підходу), способів підвищення пізнавальної активності учнів на уроках біології;

– уміння аналізувати зміни в сучасному освітньому просторі для подальшого адекватного реагування під час організації навчально-виховного процесу з біології;

– уміння прогнозувати очікувані результати навчально-виховного процесу.

До показників, що свідчать про рівень розвитку емоційно-ціннісного компонента, варто віднести наявність у педагога потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, ставлень, пов'язаних із цілями і завданнями педагогічної діяльності. Важливими показниками є також наявність інтересу і бажання вирішувати різні педагогічні ситуації; задоволення від здійснення результативної педагогічної діяльності; прагнення до пошуку, знаходження більшої кількості ідей, рішень, до самореалізації в педагогічній діяльності.

З метою аналізу діяльнісно-практичного компоненту методичної компетентності вчителів біології доцільно звертати увагу на сформованість у них проєктувальних, адаптаційних, організаційних, гностичних, дослідницьких та мотиваційних умінь і навичок.

Проєктувальні уміння дають змогу вчителю біології моделювати та здійснювати організацію різних типів і видів навчальних занять, позаурочної та позакласної роботи, реалізувати проєктну діяльність. До них належать також уміння відбирати необхідний для уроку матеріал; аналізувати навчальну ситуацію і вибирати вірне рішення; робити логічні переходи в етапах уроку та у роботі над темою; розподіляти і структурувати навчальний матеріал; імпровізувати в несподіваних навчальних ситуаціях.

Не менш важливими є адаптаційні уміння, які забезпечують створення особистісно-орієнтованого і розвивального середовища життєдіяльності школяра, врахування психологічних та фізіологічних особливостей учнів, доцільне поєднання колективних, групових та індивідуальних форм навчання, забезпечення зацікавленості учнів біологією завдяки належній мотивації навчальної роботи школярів на різних етапах уроку.

Вчитель біології має уміти адаптувати виклад матеріалу залежно від вікових особливостей учнів і рівня його підготовленості, використовувати технології навчання, методи, форми, прийоми, які спонукали б учнів до розвитку, активної пізнавальної діяльності та продуктивної роботи впродовж усього уроку. Адаптаційні уміння необхідні вчителю для забезпечення реалізації індивідуального навчання, розвитку обдарованих учнів. З цією метою важливо враховувати контекст діяльності, особистий досвід школярів, їх світогляд, сферу інтересів.

З адаптаційними уміннями вчителя тісно пов'язані перцептивні, які забезпечують розуміння стану учнів, проникнення в їх внутрішній світ дають змогу помічати і оцінювати позитивне і негативне в діяльності

учнів, бачити, якої допомоги потребують учні в даний момент.

Успіх навчально-пізнавальної школярів значною мірою залежить від умінь вчителя мотивувати її. До мотиваційних умінь доцільно віднести умінь зацікавити учнів вивченням біологічного матеріалу, формувати постійну потребу в удосконаленні біологічних знань, підтримувати інтерес учнів до уроків біології за допомогою використання продуктивних і творчих завдань.

Організаційні умінь дають змогу застосовувати різноманітні види навчально-пізнавальної діяльності учнів на заняттях (колективну, групову та індивідуальну), здійснювати керівництво позаурочною та позакласною роботою з біології, створювати та раціонально використовувати навчально-матеріальну базу кабінету біології, куточка живої природи, навчально-дослідної земельної ділянки та довкілля, знаходити помічників-асистентів серед учнів.

Можливість вчителю бути лабільним у вирішенні методичних проблем дають змогу гностичні умінь. До них доцільно віднести умінь аналізувати діяльність колег і власну роботу під час організації навчально-виховного процесу з біології у загальноосвітніх навчальних закладах, вивчати нове в методиці і втілювати методичні рекомендації, здійснювати самоосвіту і самовдосконалення, узагальнювати та впроваджувати в практику сучасні педагогічні інновації та досвід кращих педагогів.

Необхідні вчителю біології і дослідницькі умінь, оскільки вони необхідні для здійснення наукового-методичної роботи, підготовки наукових доповідей з проблем організації навчально-виховного процесу з біології, для проведення педагогічних досліджень та експерименту, створення нових програм, методик, технологій, побудови і аналізу педагогічного процесу, для проектування і конструювання педагогічних інновацій, для використання і розробки нових засобів навчання.

Визначення структури методичної компетентності як інтегративного утворення дає змогу розробити рівні її сформованості у майбутнього вчителя біології. На думку Т. Сясіної методична компетентність має такі рівні прояву: інтуїтивний, нормативний, активний, креативний [8, с. 6]. Серед рівнів сформованості методичної компетентності майбутнього вчителя Т. Мамонтова виділяє емпіричний, конструктивний і творчий [5, с. 7]. На нашу думку для визначення сформованості методичної компетентності педагога доцільно виділити три рівні: нормативний, перетворюючий, творчий. Нормативний рівень характеризується орієнтацією майбутніх педагогів на стандарт, еталонну якість педагогічної діяльності, прагненням до її збереження та підтримки. Перетворюючий рівень передбачає засвоєння та пошук нового, котре вже, як правило, десь, кимсь реалізується. Творчому рівню притаманний дослідницький та творчий характер педагогічної діяльності.

Методичну компетентність вчителя біології доцільно розглядати як

інтегративну якість, яка включає когнітивний, емоційно-ціннісний та практично-діяльнісний компоненти, кожен з яких характеризується відповідними показниками. Методична компетентність вчителя – поняття динамічне, багатогранне й багатоаспектне, його зміст змінюється згідно процесів, що відбуваються в суспільстві й освіті. Структура методичної компетентності також видозмінюється, корегується в зв'язку зі стрімким розвитком педагогічної науки й практики. Питання визначення змісту, форм, рівнів, механізмів та структури методичної компетентності учителя біології загальноосвітнього навчального закладу потребують подальшої розробки, систематизації, аналізу й узагальнення. Дослідження потребують також факторно-критеріальні моделі вимірювання рівня методичної компетентності вчителя, пошук ефективних засобів формування методичної компетентності у майбутніх вчителів біології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя : монография / В. А. Адольф. – Красноярск : КГУ, 1998. – 310 с.
2. Везетіу К. В. Науково-методична компетентність у сучасній педагогічній парадигмі [Електронний ресурс] / Везетіу Катерина Вікторівна. – Режим доступу : <http://intkonf.org/vezetiu-kv-naukovo-metodichna-kompetentnist-u-suchasniy-pedagogichniy-paradigmi>.
3. Игна О. Н. Структура и содержание методической компетентности учителя иностранного языка / О. Н. Игна // Ярославский педагогический вестник. – 2010. – № 1. – С. 90–94.
4. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя / Н. В. Кузьмина. – М. : АПН, 1990. – 149 с.
5. Мамонтова Т. С. Формирование профессиональной методической компетентности будущего учителя математики в педвузе средствами курса «Теория и методика обучения математике» : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Т. С. Мамонтова. – Омск, 2009. – 23 с.
6. Притуло А. В. Развитие методической компетентности воспитателя дошкольного образовательного учреждения [Електронний ресурс] / Притуло А. В. – Режим доступу : www.eduhmao.ru/var/db/files/16231.upravl-dou.doc.
7. Столяренко А. М. Общая педагогика : учебное пособие для студентов вузов / А. М. Столяренко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2006. – 479 с.
8. Сяпина Т. В. Формирование методической компетентности будущего учителя: на примере подготовки будущего учителя математики : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Т. В. Сяпина. – Комсомольск-на-Амуре, 2005. – 21 с.